

KOVÁCS PÉTER ZOLTÁN

EGY ISMERETTERJESZTŐ KÖTET MINT EMANCIPATORIKUS PARADIGMÁK MANIFESZTUMA?

Sean Teuton: *Native American Literature.
A Very Short Introduction*

■ Az Oxford University Press *Very Short Introduction* című sorozatának 561. kötete jelent meg 2018. január 19-én. (Magyarul a sorozat néhány kötetét a Rózsavölgyi és Társa Kiadó, illetve a Corvina Kiadó jelentette meg *Nagyon rövid bevezetés* sorozatcímmel.) A kötet cím, *Native American Literature* máris magyarázatra szorul: az angolszász kultúrában ugyanis a *Native American*, azaz *bennszülött amerikai* kifejezés korántsem a teljes észak- és dél-amerikai őslakos populációt jelöli, csupán annak az Amerikai Egyesült Államok területén élő hányadát. A teljes őslakosság megnevezésére az *indigenous peoples of the Americas* (azaz *Amerika őslakos népei*), a kanadai őslakosságára az *Aboriginal peoples* (azaz *őshonos népek*), míg a dél-amerikai őslakosságára egyszerűen az *Indigenous peoples of South America* (azaz *Dél-Amerika őslakos népei*) kifejezés használatos (mindamellet, hogy a főként spanyol és portugál nyelvű dél-amerikai országoknak megvan a saját őslakosokra vonatkozó terminológiájuk). Jelen kiadvány címéből adódóan csak az Amerikai Egyesült Államok területén élő őslakosok irodalmával foglalkozik. E leszűkítés, mint a későbbiekben láthatjuk, gesztus értékű, ám úgy, hogy ezt nem teszi explicitté, és meg sem indokolja.

Mielőtt körbejárnánk a kiadvány problémafelvetéseit és megoldási javaslatait, próbáljuk meg tudatosítani saját előfeltevéseinket arról a

Oxford University Press, Oxford, 2018.

Itt pedig nem más a tét,
mint hogy mit látunk
meg a név mögött,
mit leszünk képesek
felismerni
és megismerni.

JK
2019/1

témáról, amiről a kötet szól. Leginkább akkor érhetjük tetten magunkat, amikor megpróbáljuk a címet fejben magyarra fordítani (melyet az ember ösztönösen elvégez, talán egyfajta ismerkedési vagy kognitív asszimilációs-integrációs gesztusként az idegen nyelvű könyvvel való kapcsolatteremtésben, mely ösztönösség és ennek jogossága természetesen újabb kérdéseket vet föl, amelyek azonban jelen diskurzuson kívülre esnek). Mire jutunk? *Indián irodalom*. Valószínűleg ez fog leghamarabb eszünkbe jutni, mivel adott kontextus esetén az *indián* szó jóval merevebb kognitív struktúrákban foglal helyet a fejünkben, mint az *őslakos* vagy a *bennszülött*. E berögződés azon folyamatosan be-bejárt utaknak köszönhető, mint az indiánregények vagy a westernfilmek megismerési mintázatai. Aki olvasta a *Winnetout*, esetleg ismerősen cseng számára Unkasz vagy Csingacs-guk neve, az tudja, mennyire makacsul be tud vésődni egy-egy kép, egy-egy interpretáció, egy-egy értelmezés olyan dolgokról, melyekkel ritkán, de erős tapasztalatok mentén találkozunk. Márpedig az a bizonyos „indián” kultúra ilyen. Az idézőjel itt pedig nem csak azért indokolt, mert az amerikai polkorrektséget majmoljuk. Bár ha még így is tennénk, nem volna elítélendő e cselekedet, hiszen akiket utánzunk, érthető okokból vetik el az *indian* szót: nemcsak az *indiai* népnévvel való homonímia miatt, de azért is, mert ott, az amerikai kontinensen élnek olyanok, akik számára valós módon sértő az európai hódítók egyencímkezése. Azért is szükséges elutasítanunk az *indián* megnevezést, mivel – és ezt üdvözlendő módon a kötet is kihangsúlyozza – beskatulyáz. Nemcsak embereket (bár a legnyilvánvalóbb módon azokat), de a mi, azaz a használók érzékelési módjait is. Ugyanazon kognitív struktúrák nyomvonalait aktiválja, amelyeket már milliószor befutottunk, s amelyek, ha nem is mondhatnók rá, hogy helytelenek, mindenesetre nagyban leszűkítőek. Vagyis a szóhasználat itt nemcsak etikai probléma (amely során olyan névvel illetem embertársamat, amely nem áll összefüggésben az ő saját identitásképével), de esztétikai-episztemológai is (amely során a tét nem más, mint hogy mit vagyok képes meglátni, érzékelni és ennek mentén megismerni a másiktól). Ez a beskatulyázás pedig mindig ferdít és szűkít. Ahogyan a cigányt cigánnyá szűkítjük, vagy a svábot, szásznt németté ferdítjük, ugyanígy szűkítjük-ferdítjük az amerikai őslakosok egymáséitól is eltérő nemzeteit indiánná. És ez nem írható csupán a kolumbiánus hódítók téves elképzeléseinek számlájára. Ám hatása sem csak azon a területen érvényesül, ahová e konkvisztádorok betették a lábukat, hanem nagy részben éppen saját koponyánkon belül. Itt pedig nem más a tét, mint hogy mit látunk meg a név mögött, mit leszünk képesek felismerni és megismerni. Önzőnek hangzó kérdések, melyek mentén az Oxford University Press egyik legújabb könyvét vizsgálni igyekszünk, ám korántsem haszontalanok, sem a saját szempontunkból, sem azoké-ból, akiről e kötet szól.

E kötet félig narratív, félig tematikus módon szerveződve mutatja be az amerikai őslakos irodalom létrejöttét. Szakmai szempontból jól láthatóan nagyszerű szintézise a témának, azonban próbáljuk meg most a fent említett problémafelvetés mentén vizsgálni a művet. Ne arra legyünk kíváncsiak, hogy mit mond el a könyv, sokkal inkább arra, hogyan mondja ezt el, sőt arra, hogy ennek mi a tétje. Mert van tétje, nem is kicsi.

A kötet tagadhatatlanul belerendeződik azon más kiadványok sorába, melyek a fent vázolt őslakosfelosztást veszik alapul témájuk behatárolásánál. (A kiadvány dicséretére válják, hogy szintézisműhöz méltóan ezen kiadványokból komoly és extenzív bibliográfiát bocsát az olvasó rendelkezésére.) Azonban észre

kell vennünk, hogy ez nem semleges, metodológiai kérdés: az, hogy hogyan válsztom ki a diskurzus tárgyát, nagyban befolyásolja azt, hogy mit látok meg egy adott témakörön belül. Esztétikai kérdésekkel van dolgunk: mit érzékelünk amerikaiaknak, amerikai őslakosnak. A kötet már a legelején a kontinens antropocentrikus bemutatásával indít: „Egyes paleoantropológusok a kőkori emberek Ázsiából Amerikába történő, 75 000 évvel ezelőtti végbement vándorlásáról szóló elméleteket dolgoztak ki. Abban az időben hatalmas gleccserek fedték Észak-Amerika nagy részét, melyek miatt a tengerszint lecsökkent, felfedve a szárazföldet a Bering-szoros mentén. [...] A vadászok valószínűleg eljutottak a nyugati partra, egészen Dél-Amerika csücskéig. Egyre több szakértő véli úgy, hogy őslakos amerikaiak érkezhettek a tengeren keresztül is, csendes-óceáni kereskedőként.” (6., saját fordítás, KPZ) Másutt is láthatjuk, hogy őstörténeti szempontból túlnyomórészt elfogadott az a nézet, mely szerint az ázsiai eredetű populáció relatíve egyszerűen népesítette be Amerikát annak legészakibb pontjától a legdélibbig. Miért választja hát azt a kötet, hogy – természetesen az uralkodó paradigmába belehelyezkedve – *őslakos amerikai* címszó alatt csupán a mai Egyesült Államok területén élő népekről beszéljen? Bár később a kötet megemlíti az Észak-Amerika középső részén létrejövő nagy kézműves és agrárcivilizációkat (ilyenek a Hopewell-kultúrák vagy a Mississipp-civilizációk), a rá következőkben, mikor a tulajdonképpeni őslakos irodalomról lenne szó, szigorúan az USA határain belül marad. Sőt történetvezetése a kultúratörténetből óhatatlanul átfordul kontaktustörténetbe. Lehetetlen nem észrevennünk azt az önterápiás gesztust, ami a kötet szerkezetét vezérli. Bár szerzője a cseroki törzs hivatalosan elismert tagja (azaz *enrolled member of a tribe*, amely az amerikai törvényhozásban igazolt cseroki felmenőket jelent), írása nem mentes sem a „fehér”, sem az „indian” kultúra önvédő mechanizmusaitól.

A többségi, európai/fehér/nyugati/kolonialista kultúra felől szemlélve éppen az előbb problematizált területi korlátozásban fedezhetjük fel az önterápia legmarkánsabb gesztusát: a többségi amerikai kultúra próbálja magyarázni (de nem megmagyarázni) saját viszonyulását az elnyomott kultúrához úgy, hogy saját maga számára teszi érthetővé a kontaktusfolyamat során hermeneutikai akadályba ütköző diskurzusjelenségeket. Leírja az őslakosok mitológikus képzeteit mint a problémamegoldás olyan sémáit, melyeket a többségi kultúra nem tudatosíthatott a mítoszok szoros értelemben vett megértése nélkül. Lebontja a saját neo-mitikus képzeteinket, melyek falakat állítottak a megértés útjába: a hírhedt *Doctrine of Discovery* (azaz a *Felfedezés doktrínáját*, mely elfogadtatta azon területek egy adott állam által történő kisajátításának jogát, melyet más hatalom még nem foglalt el) vagy a *Right of Conquest* (mely az előzőt módosítva kijelentette, hogy egy területre egy állam csupán csak az elfoglalás okán nem formálhat jogot, a területet meg is kell hódítani, le kell igázni, és meg kell védeni), de ide tartozik a *szűz föld*, a *nemes vadember* vagy épp a *nemtelen vadember* mítosza is. A kötet nyíltan beszél olyan jelenségekről, mint az őslakosok kettős identitása (melynek során a misszionáriusok befolyása alatt álló törzsek kifelé magukat amerikaiasodónak mutatják be, míg befelé törzsi életet élnek még a 19. században is), a felvilágosodás birodalmi emberképe (mely az amerikai őslakosra – akár jó-, akár rosszhiszeműen – az állam alattvalójának skatulyáját igyekeztek ráhúzni), a romantika nemzeteszemléjének romboló hatása (mely együtt járt a kis, ezáltal „gyenge és fejletlen” nemzetek beolvadásának képzetével) vagy a statikus és dinamikus kultúrák időérzékelésen és változási/fejlődési potenciálon

alapuló szétválaszthatóságának elve (melyet bár Lewis Cass szenátor és annak írásai alapján tárgyal, sok aspektusban rezonál Claude Lévi-Straussnak a hideg és meleg társadalmakra vonatkozó jóval későbbi elméletével). Sean Teuton, miközben az európai kultúra (tév)képzeteiről beszél, érezhetően igyekszik magyarázatokat keresni az elkövetett „bűnökre”. Természetesen nem arról van szó, hogy igyekezne felmenteni a kolonialista elnyomó hatalmat, csupán arról, hogy magyarázata közben nem képes meghaladni az előre adott struktúrákat. Ugyanazokat az utakat járja be, amelyek már eddig is ismertek voltak: indiánok és konkvisztádorok, vademberek és civilizátorok, pogányok és misszionáriusok, meghódítottak és meghódítandók, x és y jól definiált, alá-fölérendelt kultúrák történeteit meséli újra úgy, hogy mindenféle emancipatorikus gesztus önmagának statikus struktúrákba ékelődése miatt eleve hatástalanságra van ítélve.

Az őslakos amerikai kultúra szemszögét sem hagyja figyelmen kívül a kötet, ebben az esetben is az előbbi jelenséggel találkozunk. Kategóriák közötti átjárást mutat be a könyv, anélkül, hogy a kategóriák érvényességét hatályon kívül helyezné. Láthatjuk, ahogyan a korai korszakokban, főként a 19. században őslakos írók is használják a *nemes vadember* képzetét, hogy empátiát keltsenek a többségi kultúrájú olvasókban. Annak is tanúi lehetünk, ahogyan Elias Boudinot cseroki lapszerkesztő, az első komoly, őslakos nyelvű, nagy presztízsnek örvendő folyóirat, a *Cherokee Phoenix* alapítója a körülmények számlájára írja népének lemaradását, és kitarat abbéli reményében, hogy felemeli népét arra a szintre, ahol most az élen járó fehér amerikai kultúra tart, akaratlanul is becsatornáztván őket egy egységes keresztény-koloniális kultúra szűk keretei közé. Láthatjuk azt is, amint a kategóriák közötti váltogatás „élesben” is megvalósul: ahogyan az a városi tömeg, amelynek szívében a legyőzött szauk vezér, Fekete Súlyom körbemutogatásának a győzelem, a leigázás sikerét kellene felébresztenie, csodálva és szánva bámulja a nemes lelkű, bámulatos szónoki képességekkel rendelkező, tiszta, primitív embert.

Észre kell azonban azt is vennünk, hogy a kötetben a merev struktúrák nem törnek hatalomra. Van, létezik reflexió, igaz, kismértékben. Sőt az, hogy a kötet gerincét a kontaktushatások felfejtése és ezáltal a kategorizálás leírása adja, csupán saját befogadáseztétikánk szimptomájaként szolgál. Mi vagyunk azok, akik merev kategóriákban gondolkodunk, mi nem tudunk bontani, csak váltani. Sean Teuton kötete éppen azáltal szembesít minket saját gyarlóságunkkal, hogy nyilvánvalóvá teszi, mennyire eluralkodnak az amerikai őslakosokról való gondolkodásunkban az előzetesen megképzett struktúrák. A kitekintés lehetősége azonban adott. A mítoszok és tévképzetek hálójában megképződő őslakos életrajzok és emancipációs regények hálójában el tudunk néha csípni egy-egy, előzetes struktúrák által nem vagy kevésbé mediált hangot. Ilyen az, amikor a kötet kiemeli a Fekete Súlyom önéletrajzában megjelenő vallomást: „Az értelmem arra tanít, hogy a földet nem lehet eladni. A Nagy Szellem azért adta a gyermekeinek, hogy éljenek rajta és műveljék, egészen addig, amíg ez szükséges a fennmaradásukhoz. Egészen addig, amíg betöltik és művelik, joguk van a talajhoz – ám ha önként elhagyják, akkor bármely más népnek joga lesz letelepedni rá. Semmit sem lehet eladni azokon a dolgokon kívül, amiket el is lehet vinni.” (55.) Ebben a vallomásban a szauk vezér betekintést enged egy olyan rendszerbe, amely eddig nem volt semmiféle szoros struktúra része. Itt nem vadságról vagy civilizációról van szó, nem műveletlenségről vagy műveltségről, hanem arról, hogy egy olyan önrendelkezési és társadalomszervezési forma kerül kifejezésre,

amely ellenáll a meglévő kategóriáknak. Nem borítja fel őket, azaz nem kerül egyik a másik fölé, miután hosszú ideig alatta volt, sőt nem is tolerálja, azaz nem tekint rá ellentétes másikként, akit eltűr, az elnyomás igénye nélkül. A megvalóított őslakos „föld-elv” radikálisan újat hoz – a számunkra már meglévő kategóriák területén. Nem felfogat, hanem értelmezhetetlenné tesz. Nem toleranciára ösztönöz, hanem a struktúrák teljes újragondolására. És éppen ez az az attitűd, amelyből olyan keveset villant fel a könyv! Igen, olyan keveset, hiszen ilyen kevéssel vagyunk hajlandóak szembesülni.

Tulajdonképpen nyitással zárul e könyv, pontosabban az új tudományágként fellépő amerikai bennszülött irodalomtudomány bemutatásával. Bár e terület feladata az olyan előzetes gyakorlatok feltérképezése is, mint az „indián humor” emancipatorikus gesztusként való vizsgálata Will Rogersnél, a Society of Native Americans beolvasztó gyakorlatainak kritikája, Luther Álló Medve szélsőséges ellenállása, a korai őslakos egyetemisták törzsi rokonságukhoz való viszonya vagy az Alcatraz 1969-es őslakosok általi elfoglalása, e tudományterületnek kell foglalkoznia azzal is, hogy hogyan tudunk kitörni az állandóknak hitt kategóriákból. Fontos beszélnie olyan regényekről, mint N. Scott Momaday és Paula Gunn Allan művei, melyek az előbbi szerző esetében igyekeznek feloldani a kategóriákat azáltal, hogy hangsúlyozzák az őslakos mítoszok felhasználhatóságát és adaptálhatóságát a különböző élethelyzetekre és -utakra, utóbbiában pedig arra világítanak rá, hogy egy-egy rendszernek, mint amilyen az amerikai őslakosok hitvilága és kultúrája, nem kell feltétlen módon kategóriává válnia, nem kell szembehelyezkednie vagy alá-fölérendelődni más kategóriáknak: az őslakos kultúra így egymagában áll, statikus, érintetlenül virágzó entitás. De ide tartoznak a kötet *Modern problémák* címszó alatt vizsgált regényei is, úgymint John Joseph Matthew *Sundown* című regénye, mely nem a beolvasztás, összehasonulás mellett áll ki, hanem egy világlátott, kozmopolita indiánképet állít elénk, aki nem tud választani az asszimiláció és a hagyományokhoz való visszatérés között, hiszen ezek számára nem-kategóriákként tételeződnek. A könyv megemlíti még többek között McNickle *Runner in the Sun*-ját, amely már túllépve a traumafeldolgozás problémakörén egyenesen az őslakos gondolkodásmód autenticusságát, problémamegoldó készségét tematizálja.

A lista szabadon folytatható, Sean Teuton pedig sorol is szerzőket és paradigmákat, olyanokat, amelyek túlmutatnak azon a merevségen, melyen a könyv nagy hányada nyugszik. De talán éppen azért e merevség, hogy szembesüljünk saját gondolkodásunk visszásságaival. Azzal, hogy ha *Nagyon rövid bevezetőt* akarunk írni, és átfogó képet adni egy elképesztően szerteágazó témáról, saját eszmetörténetünk szűk voltába ütközünk, mely ráerőlteti saját magát a róla való diskurzusra is. Ilyen szempontból manifesztumként is olvasható e kötet. A kitörés, a nem bináris választások, a nem csupán valami más ellenében való meghatározhatóság, a be nem skatulyázhatóság legitimitásának manifesztumaként.